

теорії. – Донецьк, 2007. – С.173; ⁸Тараненко О. Дублети / Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С.164; ⁹Тараненко О. Знач. праця. – С. 62; ¹⁰Карп'юк М. «Паралельна форма», «дублет» чи «варіант»? // Культура слова. – К., 1978. – Вип.15. – С.74; ¹¹Сучасна українська літературна мова / За ред. А. Грищенка. – К.,1997. – С.22; ¹²Хун С. Вариантность паремических единиц: прагмалингвистический аспект. – Краснодар, 2008. – С.3; ¹³Горбачевич К. Знач. праця. – С.138-139; ¹⁴Тараненко О. Знач. праця. – С. 63; ¹⁵Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К., 2004. – С. 250; ¹⁶Русанівський В. Час / Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С.787 – 788; ¹⁷Історична граматики української мови / М.А.Жовтобрюх, О.Т.Волох та ін. – К., 1980. – С.205-208; ¹⁸Там само. – С. 212-216; ¹⁹Керницький І. Система словозміни в українській мові. На матеріалі пам'яток XVI ст. – К., 1967. – С. 218, 224; ²⁰Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / Под ред. А.Бондарко. – Л., 1990. – С. 124; ²¹Золотова Г. Коммуникативная грамматика. – М., 1999. – С. 279 – 287; ²²Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. – К., 1990. – С. 31; ²³Вихованець І., Городенська К. Знач. праця. – С. 256; Загнітко А.П. Знач. праця. – С. 18; Русанівський В.М. Спосіб // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С. 636; ²⁴Єрмоленко С.Я. Норма мовна // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С. 420–421; ²⁵Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К., 1976. – С. 25,42; Ицкович В.А. Норма и её кодификация // Актуальные проблемы культуры речи / Под ред. В.Г. Костомарова и Л.И. Скворцова. – М., 1970. – С. 9 – 40; Филин Ф.П. Несколько слов о языковой норме и культуре языка / Вопросы культуры речи. – 1966. – №7. – С. 5 – 22; ²⁶Жовтобрюх М.А. Уніфікація норм української літературної мови і діалекти // «Мовознавство», 1989. – № 5. – С. 3; ²⁷Щерба Л. О трояком аспекте языковых явлений и эксперименте в языкознании // Звегинцев В. История языкознания в очерках и извлечениях. – Ч.2. – М., 1960. – С. 346 – 368; ²⁸Щерба Л. Знач. праця. – С. 357.

Л.В. Домилівська, студ.

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ МОДАЛЬНОСТІ В РЕЧЕННЯХ-КОНСТРУКЦІЯХ

У статті аналізуються різні погляди мовознавців щодо проблеми модальності в лінгвістиці, розглядаються основні принципи її класифікації.

The article deals with different analysis of modal category. The author shows possible variants of it's classification.

Проблема модальності цікавила багатьох дослідників ще на початкових етапах активного вивчення синтаксису, адже первинною в реченні є функція повідомлення про щось. У цьому аспекті аналізується категорія предикативності – модально-часовий план, що оформляє речення як синтаксичну конструкцію, виражає думку, певне повідомлення про предмети та явища дійсності. Отже, йдеться про зовнішньо-синтаксичну структуру речення, постійними компонентами якої є синтаксична модальність і часова віднесеність. Із погляду сучасної лінгвістики означена категорія предикативності характеризується стосунком змісту речення до дійсності, проте не варто забувати і про ставлення власне мовця – „автора речення” – до його почуття волевиявлення, до змісту повідомлюваного.

Категорія предикативності має універсальний характер, оскільки поєднує в собі синтаксичні та морфологічні категорії, більше того, „актуалізований стосунок до дійсності”¹ ускладнюється нерозривним поєднанням ознак із субкатегорією модальності.

У свою чергу, модальність – семантична² і функціонально-семантична³ категорія, що виражає відношення змісту висловлювання до дійсності або суб’єктивну оцінку висловлюваного. Модальна семантика сама по собі, поза формальними засобами її вираження, синтаксичного значення не має: реальні, ірреальні та потенційні аспекти явищ об’єктивного світу, як поняттєві категорії, можуть стати об’єктом синтаксичного аналізу лише при наявності певних граматичних форм їх вираження. Таким чином, знову маємо справу з синтетичною природою модальності.

У традиційних граматиках, модальні значення корелятивно протиставлені: три основні модуси думки з точки зору реальності, ірреальності й потенційності (можливості) вступають у такий корелятивний зв’язок, за якого реальним значенням протиставляються обидва інші⁴. Отже, центральним у категорії модальності є значення реальність/нереальність (ірреальність), що ґрунтується на протиставленні граматичної категорії способу (способи реальні та ірреальні). Суперечливим на сьогодні залишається питання щодо характеру значень, за якими ми можемо аналізувати категорію модальності. До сфери модальності зараховують також значення, що відбивають характер комунікативної спрямованості висловлювання (повідомлення-питання-спонування), протиставлення їх за ознакою ствердження/заперечення. Вияви впевненості мовця у достовірності думки, змістові варіації зв’язку

між підметом і присудком⁵. Уся проблема в тому, що немає уніфікованого розуміння категорії модальності, її статусу, дослідники по-різному окреслюють коло мовних явищ, які мають стосунок до модальності: чи варто говорити про ствердження/заперечення, емоційно-експресивні відтінки в контексті модального значення.

Як синтаксичну категорію речення модальність диференціюють на об'єктивну та суб'єктивну. Об'єктивна модальність частково формує предикативність, тому є необхідною граматичною ознакою будь-якого речення, але зі стилістичного погляду більш цікавим явищем буде дослідження суб'єктивної модальності, яка не становить окремого обов'язкового елемента кожного висловлювання, а може нашаровуватися на основну модальну кваліфікацію. Тобто в такому аспекті можна говорити про внутрішньо-синтаксичну сферу речення. Варто звернути увагу на те, що особливості суб'єктивної модальності можуть кваліфікуватися як чинник ідіостилю певного письменника, тобто в який спосіб автор співвідносить повідомлюване зі ставленням мовця до цього.

Смислове підґрунтя суб'єктивної модальності створює поняття оцінки „в широкому змісті слова, включаючи не тільки логічну (інтелектуальну, раціональну) кваліфікацію повідомлюваного, але й різні види емоційної (іраціональної) реакції”⁶. Зокрема, В. Ткачук розуміє суб'єктивну модальність як таку, що об'єднує емоційний та раціональний аспекти оцінної діяльності, поєднує в собі почуття-стан та почуття-відношення.⁷ Взагалі, виходячи з логічних, естетичних категорій, про оцінку можна говорити у плані реальності/ірреальності, добре/погано, впевненості/невпевненості, необхідності/обов'язковості тощо. Натомість В. Ткачук обмежує суб'єктивну модальність емоційною та інтелектуальною оцінкою в аспекті добре/погано, тобто мається на увазі позитивне/негативне ставлення мовця до повідомлюваного.

Досліджуючи суб'єктивну модальність, цитований автор поділяє засоби вираження суб'єктивної модальності на регулярні і , відповідно, нерегулярні (оказіональні) або авторські, що, в свою чергу, співвідносяться з класифікацією контекстно залежних і контекстно незалежних засобів вираження⁸. Саме ця ідея дозволяє нам говорити про суб'єктивну модальність як чинник творення ідіостилю. Продуктивною в цьому аспекті виявляється концепція Ш. Баллі, що у будь-якому висловлюванні вбачає реалізацію протиставлення диктуму (об'єктивний зміст речення) і модусу

(суб'єктивний зміст речення, позиція мовця щодо об'єктивного змісту). Ш. Баллі визначає модальність як активну операцію думання (мислення), яка виконується мовцем-суб'єктом, над уявленням, що міститься в диктумі⁹.

Важливою в контексті аналізу субкатегорії модальності є також концепція В. Виноградова, який розглядає означене явище як семантичну категорію, а отже, модальне значення вчений мислить як вказівку на ставлення до дійсності. Але найголовнішим є те, що В. Виноградов, говорячи про модальність, в жодному випадку не мислить її як субкатегорію, а зараховує до основних мовних категорій, що „яскравіше та образніше виражається інтонаційним способом”¹⁰. Більше того, В. Виноградов проводить межу між різними емоційними формами вираження реакції на дійсність і модальною оцінкою відношення висловлювання до дійсності. У результаті ґрунтовного аналізу дослідник зазначає, що модальні відтінки властиві і деяким формам часу, тобто знову ж таки акцентується увага на синтетичній, універсальній природі категорії модальності; зокрема, особливо виразно простежуються експресивно-модальні відтінки на граматичному рівні у формах майбутнього часу дієслів доконаного виду¹¹.

Дослідник, вивчаючи проблему виявлення модальності у вставних конструкціях, конкретизує дефініцію суб'єктивної модальності – „модальні тони і відтінки, що утворюються введенням цих синтагм, створюють прошарок модальних значень в смисловій структурі висловлювання, оскільки вони накладаються на основний ґрунт речення, яке вже має модальне значення. Таким чином, В. Виноградов – прихильник широкого тлумачення модальності, при цьому дослідник акцентує увагу на інтонації як засобі її вираження і реалізації в мовленні.

Із вище сказаного можемо зробити висновок, що названі лінгвістичні підходи диференціюють модальність на суб'єктивну та об'єктивну, при чому про об'єктивну модальність говорять як про константну, обов'язкову частину речення-конструкції, натомість суб'єктивна модальність нашаровується на основну модальність, тобто об'єктивну. Фактично об'єктивна модальність – це стосунок повідомлюваного до дійсності, а суб'єктивна – ставлення мовця до повідомлюваного, оцінка висловленого.

Уже згаданий В. Ткачук пропонує не розмежовувати ці два основних види модальності, оскільки „спостерігається спільність

засобів їх вираження”, більше того, „кожне речення характеризується співвідношенням наявних у ньому об’єктивних і суб’єктивних компонентів, що, у свою чергу, зумовлено природою оцінки”¹².

Насправді, кожне висловлювання передбачає введення до свого складу як об’єктивних, так і суб’єктивних компонентів, тому „абсолютно об’єктивних” або ж „абсолютно суб’єктивних” висловлювань логічно бути не може. На думку російського вченого Ю. Степанова, „з погляду семіологічної граматики модальність за змістом не є ні суб’єктивною, ні об’єктивною категорією, це об’єктивно-відносна категорія”¹³.

Натомість чеське мовознавство репрезентує погляд, який ґрунтується на тому, що кожне висловлювання, маючи в собі активне відношення мовця до дійсності, завжди має певний модальний статус. Зокрема, дослідник М. Грепл у комплексному понятті „модальність висловлювання виокремлює три аспекти:

- модальність загальну (основну);
- модальність волюнтативну;
- модальність істинності (правдивості)¹⁴.

Але, на наш погляд, необхідно розставити потрібні акценти в розумінні триаспектності модальності: дві останні (волюнтативні та модальність істинності) лише нашаровуються на основну, тобто це, власне, і є фактором, який дозволяє говорити нам про суб’єктивний компонент висловлення.

Цікавим, малодослідженим, але надзвичайно важливим зі стилістичного погляду аспектом модальних значень залишається емоційна тональність, яка є визначальною майже в усіх жанрових різновидах письма. На відміну від вище проаналізованих досліджень, М. Грепл не зараховує емоційність (емоційне ставлення мовця до висловлюваного) до конструктивної категорії модальності. На думку вченого, емоційна тональність висловлювання створюється за допомогою модифікацій основних модальних схем, більше того, про виявлення емоційності доводиться говорити й на інших рівнях: граматичному, лексичному, на рівні актуального членування речення¹⁵.

Принагідно до аналізу М. Грепла, маємо згадати і про сучасні дослідження модальності в аспекті питань комунікативного синтаксису, заприявлені, зокрема, позиціями Г. Золотової, М. Всеволодової. Їх бачення проблеми модальності фактично

збігається. Так, Г. Золотова виділяє три типи відношень, різних за своєю семантико-синтаксичною суттю:

- 1) відношення предикативної ознаки до дійсності з погляду мовця;
- 2) відношення мовця до змісту висловлювання;
- 3) відношення між суб'єктом – носієм ознаки і предикативною ознакою (змістом висловлювання)¹⁶.

Як бачимо, така класифікація перегукується з аналізом М. Грепла, який відповідно означив основну модальність, модальність істинності та волюнтативну.

Г. Золотова зазначає, що основне модальне значення уточнюється, диференціюється додатковими модальними значеннями та відтінками, тому в процесі творення висловлювань маємо брати до уваги інтонаційні відтінки, частки, логічний наголос, граматичні форми слів тощо, які, власне, нашаровуються на основну модальність.

Отже, сучасна мовознавча наука репрезентує ряд концепцій, підходів до аналізу модальності, які засновані на синтаксичному, комунікативному, морфологічному та інших тлумаченнях категорії модальності. Така тенденція вказує, перш за все, на широке зацікавлення проблемою і нагальності її вирішення. Водночас можемо стверджувати, що при аналізі модальності у конкретному реченні варто послуговуватися всіма відомим підходами, оскільки статус модальності неможливо окреслити чіткими рамками функціонування, що й регламентує синтетичний підхід до цілісного, всеохопного вивчення цієї категорії.

¹Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М.: Наука, 1975. – С. 53-87; ²Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 338; ³Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 303; ⁴Кадомцева Л.О. Синтаксична модальність речення // СУЛМ. Синтаксис / За заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. – К., 1972. – С. 121; ⁵Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 338; ⁶Большой энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 303; ⁷Ткачук В. Категорія суб'єктивної модальності. – Тернопіль. 2003. – С. 77; ⁸Там само; ⁹Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955. – С. 44; ¹⁰Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М., 1975. – С. 58; ¹¹Там само. – С. 63; ¹²Ткачук В. Категорія суб'єктивної модальності. – Тернопіль. 2003. – С. 77;

¹³Степанов Ю.С. В поисках прагматики (проблема субъекта). Известия АН СССР: Сер.лит. и яз. – 1981. – №4. – С. 241; ¹⁴Грепл М. О сущности модальности // Языкознание в Чехословакии. Сборник статей 1956 – 1974 / Под ред. А.Г. Широковой. – М., 1978. – С. 277; ¹⁵Там само; ¹⁶Золотова Г.А. Категория модальности // Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., – 1973. – С. 142.